

Marek Kornat

**Rytų Europos institutas Vilniuje
(1930—1939)**

„Isiterpusi tarp dviejų didžiule dinamika pasižyminčių valstybių-kolosų, Lenkija privalo atidžiai sekti visas savo kaimynų gyvenimo apraiškas” – rašė prof. Stanisławas Swianiewiczus (Stanisław Swianiewicz), žymiausias Lenkijos sovietologas, vienas iš tarpukario Lenkijos sovietologijos mokyklos kūrėjų¹. Pirmiausia komunistinė valstybė, „blogasis kaimynas”, stebino savo specifika. Naujoji revoliucinė Rusija Vakarų žmonėms buvo „paslaptis”. Užsienyje apie ją žinota labai mažai. Kolektyvizacija kaip masinio nusavinimo procesas, didžiulis teroras ir industrializacija skatino vaizduotę.

Rytų Europos institutas Vilniuje buvo vienintelis iki II pasaulinio karo egzistavęs Lenkijos sovietologijos centras. Centre buvo pradėtos studijos apie sovietų valstybę ir teisę, Sovietų Sąjungos ūkį ir tautybių reikalus. Kaip tvirtino Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), „Lenkija turėjo tokį institutą, o nei Amerika, nei Anglija neišgalėjo nieko panašaus”².

Institutas buvo įkurtas 1930 m. kaip nepriklausoma draugija. Jo statusas buvo priimtas inauguraciniame narių įkūrėjų susirinkime 1930 m. vasario 23 dieną. Šis dokumentas skelbė, kad centro veiklos tikslas yra „istorinis, geografinis, ūkinis, kultūrinis, visuomeninis ir politinis šalių ir valstybinių darinių tarp Juodosios ir Baltijos jūrų bei juose gyvenančių tautų tyrimas; žinių apie šias šalis ir tautas gilinimas”³. Vilniuje įkurtas centras turėjo užtikrinti lenkams „žinių apie šias šalis ir tautas gilinimą”.

Europoje 1918—1939 metais buvo dviejų modelių sovietologijos ar Rytų Europos problemoms skirti centrai. Pirmasis – kai suburiama minėtus klausimus studijuojančių mokslininkų grupė ir leidžiamos mokslinės monografijos. Antrasis modelis – kai įkuriamas centras, kaupiantis medžiagą apie sovietų valstybę (spauda, biblioteka)⁴. Vilniuje buvo sujungti abu šie sprendimai. Institutas buvo tiek mokslininkų komanda, tiek ir sovietologinės dokumentacijos centras. Lenkų sovietologai įkvėpimo sėmėsi iš Vroclavo „Osteuropa-Institut”, buvusio didžiausia tokio tipo įstaiga tuometėje Europoje.

Institutas buvo padalintas į sekcijas. Ekonomikos sekcijai vadovavo garsus lenkų ekonomistas prof. Władysławas Zawadzki (Władysław Zawadzki). Jam tapus izdo ministru ir persikėlus į

---

¹ S. Swianiewicz, *Socjologia gospodarki wojennej*, „Pax”, nr 1, 1937, p. 2. Žurnalas „Pax” buvo leidžiamas Vilniuje.

² C. Miłosz, *Teodor Bujnicki*, [iš:] idem, *Zaczynając od moich ulic*, Kraków 2006, p. 235. Milošas kalbėjo apie tarpukario laikus. Žinoma, į „šaltąjį karą” įsitraukusioje pokario Amerikoje veikė keletas institutų ir apie šimtas akademinų katedrų, nagrinėjusių sovietų Rusijos problemas.

³ *Statut Stowarzyszenia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, Warszawa 1930 (žr. Instituto statuto tekstas skelbiamas ir metraštyje „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”, t. 1, 1933, p. I—XVI).

⁴ S. Swianiewicz, *W sprawie organizacji badań sowietoznawczych*, „Polityka”, 1939 m. birželio 18 d., p. 2.

Varšuvą, vadovu tapo prof. Witoldas Staniewiczus (Witold Staniewicz). Istorijos ir teisės sekcijai vadovavo teisininkas ir istorikas prof. Stefanus Ehrenkretzas (Stefan Ehrenkretz). Institute buvo ir nesovietologinių sekcijų - filologijos ir etnologijos. Ekonomikos sekcijoje svarbus buvo Ūkio skyrius, kuriam vadovavo Swianiewiczus. TSRS politinės santvarkos skyriui vadovavo teisininkas prof. Wiktoras Sukiennickis (Wiktor Sukiennicki).

Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto prezidento funkcija buvo tik garbės pareigos. Iki 1935 metų sausio šį postą užėmė prof. Janas Rozwadowskis (Jan Rozwadowski), žinomas lingvistas, Jogailos universiteto profesorius, slavų kalbų tyrinėtojas, Lenkijos žinių akademijos Orientalistikos komisijos vadovas. Aukštai vertinama jo mokslinė pozicija ir platūs tarptautiniai ryšiai daug prisidėjo prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto reikšmės mokslo pasaulyje augimo. Tai buvo ypač vertinga pirmuoju, sunkiausiuoju centro raidos laikotarpiu. Po jo mirties šias pareigas ėjo istorikas prof. Stanisławas Kętrzyński (*Stanisław Kętrzyński*, iki 1939 m.). Šis Varšuvos universiteto profesorius turėjo ypatingos patirties, mat 1924—1925 metais dirbo Lenkijos pasiuntiniu Maskvoje.

Prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto buvo įkurta Politikos mokslų mokykla. Tai buvo viena iš keturių tokių Lenkijos mokslo įstaigų. Bet ji vienintelė turėjo sovietologijos kryptį. Joje buvo rengiami Sovietų Rusijos ir Rytų Europos reikalų specialistai, taip pat buvo suteikiama ir bendrųjų istorijos, ekonomikos, sociologijos žinių. Ministrų Taryba 1932 m. spalio 17 dieną Politikos mokslų mokyklai suteikė akademinės aukštosios mokyklos teises.

Beveik pusę Instituto biudžeto sudarė įplaukos iš Užsienio reikalų ministerijos. Centras taip pat buvo finansuojamas Vidaus reikalų ministerijos, Religijų ir viešojo švietimo ministerijos bei Tautinės kultūros fondo. Tam tikrą, nors ir neminimą, paramą Institutui teikė Vyriausiojo štabo II skyrius, kitaip sakant, žvalgyba.

Instituto *spiritus movens* vaidmenį vaidino prof. Ehrenkretzas. Jis buvo kilęs iš Mozūrijos, mokslinę karjerą pradėjo Varšuvoje. Į Vilnių atvyko užimti Lenkijos ir Lietuvos teisės katedros vedėjo posto Stepono Batoro universitete. Politikos mokslų mokykloje Ehrenkretzas dėstė Rytų Europos šalių valstybinės santvarkos istoriją.

Tarp Politikos mokslų mokyklos dėstytojų matome Stepono Batoro universiteto profesorius. Adamas Chelmoński (Adam Chelmoński) dėstė prekybos teisę, Iwas Jaworskis (Iwo Jaworski) - Lenkijos politikos teisę, Jerzis Panejko (Jerzy Panejko) administracinę teisę, Michałas Królis (Michał Król) tarptautinę teisę, Bronisławas Wróblewskis (Bronisław Wróblewski) sociologijos pagrindus, Stefanus Glaseris (Stefan Glaser) – teisės įvada, Eugenijus Waškowskis (Eugeniusz Waškowski) civilinę teisę. Bet ne tik. Konservatyvus šio universiteto profesorius – filosofas ir slavų literatūros istorikas – Marianas Zdziechowskis (Marian Zdziechowski) analizavo Rusijos “intelektualines sroves” XIX ir XX a. Mokykloje dėstė sociologas Aleksandras Hertzas (Alexander Hertz), iš lyginamosios perspektyvos tyręs totalitarinius sovietų ir vokiečių režimus. Ukrainiečių politikas Mykola Kovalevskis (Mykoła Kowalewski) nagrinėjo TSRS tautines problemas. Ekonomistai Czesławas Bobrowskis ir Zygmuntas Szempliński (Czesław Bobrowski, Zygmunt Szempliński) analizavo

sovietų ūkį iš prekių mainų tarp Lenkijos ir sovietų įmanomumo perspektyvos. Istorikai Henrykas Łowmiański ir Stanisławas Arnoldas (Henryk Łowmiański, Stanisław Arnold) tyrė Rusijos ir Rytų Europos istoriją. „Rytų Europos etnografijos pagrindus“ dėstė Cezaria Baudouin de Courtanay.

Sovietologijos paskaitas skaitė Institute dirbantys mokslininkai. Wiktoras Sukiennickis - Rusijos revoliucinio judėjimo istoriją ir TSRS politinės santvarkos problemas. Stanisławo Swianiewiczaus paskaitos apėmė politinę ekonomiką ir „ekonominę komunizmo doktriną“. Witoldas Staniewiczus dėstė TSRS agrarinę politiką. Bolesławas Wilanowski (Bolesław Wilanowski) pasakojo apie tikėjimo klausimus TSRS. Viešos Seweryno Wysloucho paskaitos nagrinėjo TSRS tautinę politiką, jis buvo ir studijos apie baltarusių problemas autorius.

Stanisławas Swianiewiczus nubrėžė plačią sovietologinių tyrimų programą. Iš postulatų jis išskyrė šešias studijų sritis: (1). Vidaus politikos problemos. Šioje grupėje išvardijo „dėl valdžios kovojančias jėgas ir grupes, komunistų partiją, bendrąją vidaus padėtį“. (2) TSRS tautų klausimai. Pabrėžė, kad „mūsų epocha yra išskirtinės nacionalistinių srovių įtampos laikotarpis“. Tokiame kontekste TSRS ir Rytų Europos erdvėje vykstančių tautinių procesų studijos tapo prioritetiniu uždaviniu, labai svarbia užduotimi. (3) Sovietų Rusijos ūkio klausimai (valstybinis kapitalizmas, industrializacija, prievartinė kolektyvizacija). (4) TSRS užsienio politikos problemos. Šiai klausimų grupei lenkų sovietologas priskyrė ir tokius dalykus, kaip „sovietų metodai veikti užsienio opinią, Kominterno vaidmens klausimas, bendros III Internacionalo ir kai kurių finansinio kapitalo grupių veiklos klausimai, privedę prie liaudies frontų susiformavimo“. Swianiewiczus patarė, kad šios rūšies problemas nagrinėsiantys mokslininkai turį „nusimanyi apie XIX šimtmečio diplomatijos istoriją ir pasižymėti tam tikra istorijos kultūra“. (5) Santvarkos ir teisės formų klausimai, (6) „religinių, intelektualinių ir kultūrinių judėjimų“ klausimai XX amžiaus Rusijoje.

Rytų Europos instituto sovietologinės minties kryptį lėmė dvi svarbiausios asmenybės: Wiktoras Sukiennickis ir Stanisławas Swianiewiczus. Abu buvo Vilniaus universiteto absolventai. Moksliniai jų *curriculum vitae* susiję išimtinai su šia mokykla. TSRS santvarkos ir ūkio tyrimai užėmė didžiausią ir neabejotinai svarbiausią jų darbų dalį - ne antraplanę ar atsitiktinę, kaip daugumos šiuolaikinių Lenkijos teisininkų, noriai komentuojančių sovietų realijas, nors neatlikusių jokių sistemingų sovietologinių studijų, darbuose. Tokiomis sąlygomis Sukiennickis ir Swianiewiczus buvo pirmieji Lenkijos „sovietologai“.

Wiktoras Sukiennickis buvo teisininkas – jis priklausė pirmajai lenkiško Stepono Batoro universiteto Vilniuje absolventų laidai. Doktoratą apsigynė Paryžiaus Sorbonoje. Ketvirtojo XX amžiaus dešimtmečio pradžioje pradėjo studijuoti sovietų valstybės sistemą ir teisę.

1938 m. Sukiennickis išleido monografiją *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos santvarkos evoliucija oficialių tarybų valdžios publikacijų šviesoje (Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej)*. Jis analizavo santvarkos permainas nuo bolševikų perversmo 1917 m. iki TSRS konstitucijos priėmimo 1936 m. Pabrėžė „ligtolinėms valstybinėms santvarkoms nežinomą dinamikos elementą – gebėjimą

prisitaikyti prie nuolat kintančių šalies politinių ir ūkio sąlygų“ bei atvirumą visoms egzistuojančioms ir ateityje turinčioms atsirasti sovietų respublikoms, ilgainiui įjungiant jas į „Pasaulinę Socialistinę Tarybų Respubliką“. Permainų esmė, anot Sukiennickio, visų pirma buvęs pasitraukimas nuo lenininės tarybų sistemos ir neribotos valdžios suteikimas „biurokratiniam aparatui“, taip išsaugant revoliucijos laimėjimus. Sukiennickis Lenkijoje propagavo terminą „tarybų“ vietoj visur vartojamo „sovietų“, vengė totalitarizmo sąvokos, bet, kaip ir visi Vilniaus sovietologai, vartojo terminą „totali vienpartinė valstybė“ (monopartyjne państwo totalne).

Reikia pripažinti tris Sukiennickio pasiekimus tuometinėje Lenkijoje gimstančiose sovietologijos studijose. Jis parašė plačią TSRS santvarkos kaitos sintezę, kuri tiek lenkų, tiek pasaulio literatūroje užima ypatingą vietą, nors tebėra nežinoma užsienio sovietologams. Atsižvelgiant į analitinį sudėtingų konstitucinės teisės ir teisės teorijos problemų nagrinėjimą, šis darbas tapo tam tikru teisės istorijos analizės pavyzdžiu.

Ekonomistas Stanisławas Swianiewiczus 1930 metais išspausdino studiją *Leninas ekonomistas (Lenin jako ekonomista)*. Joje parodė narodnikų ideologijos ir Rudolfo Hilferdingo monopolistinio kapitalizmo teorijos įtaką leninizmui. Swianiewiczus taip pat ėmėsi patikimų sovietų ūkio tyrimų. Labiausiai jį domino Stalino industrializacijos procesas, kaip ypatingas „revoliucijos iš viršaus“ tipas. Tyrimų rezultatu tapo darbas *Žvilgsnis į svarbiausias sovietų ūkio politikos problemas (Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej)*⁵. Savo TSRS nuo 1929 m. vykdytos ūkio raidos plano penkmečio analize jis pradėjo detalias sovietų ūkio studijas Lenkijoje. TSRS kaimo kolektyvizaciją jis pavadino „didžiausia visuomenės revoliucija pasaulio istorijoje“. Nurodė „revoliucijos mito“ vaidmenį sovietų totalitarinėje sistemoje. Swianiewiczus pabrėžė didžiulę šių permainų Rusijoje svarbą tarptautinių santykių požiūriu, nes „ekonomikos stiprinimas šiandien daug labiau nei kada nors praeityje lemia karinį tos šalies potencialą“. Jis taip pat ragino atkreipti dėmesį, kad „Sovietų Rusijoje vyksta didžiulė ūkio pertvarka, kurios pasekmės turės pirmaeilės reikšmės formuojant politinius ir tautinius santykius“.

Swianiewicziaus nuopelnu tapo dar vienas jo sumanymas. Kaip Instituto Ekonomikos sekcijos organą jis ėmė leisti periodinį biuletenį „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos ūkio ketvirtinė apžvalga“. Biuletenis reguliariai ėjo nuo 1932 metų iki karo pradžios ir buvo skirtas tik vidaus vartojimui – Užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriui ir diplomatinei tarnybai, Pramonės ir prekybos ministerijai bei Vidaus reikalų ministerijai ir Vyriausiojo štabo II skyriui. Biuletenyje buvo pateikiama detali sovietinės Rusijos ūkio padėties ir einamosios ekonominės padėties analizė.

Ekonomikos sekcijos darbuose buvo rengiamos paskaitos apie atskirų tarybinės ekonomikos sričių problemas. Valstybės ir teisės klausimus nagrinėjusi sekcija pradėjo darbą prie plačios jungtinės monografijos apie TSRS politinę santvarką. Deja, iki II pasaulinio karo pradžios jos nepavyko užbaigti.

---

⁵ „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”, t. 2, 1934, p. 1—47.

Institute buvo sistemingai kuriama sovietologijos studijų dokumentų bazė. Buvo kaupiama sovietų literatūra. Užsakoma sovietų spauda. Svarbus TSRS ūkio srities seminaro pasiekimas buvo Instituto bibliotekos Vrublevskių rūmuose Vilniuje „parengtas imponuojantis sovietų ekonomikos leidinių katalogas”.

Sovietų valstybės ir teisės bei ūkio analizės pagrindas buvo valstybiniai sovietų leidiniai (įstatymų leidybos publikacijos, statistikos duomenys), sovietų spauda, užsienio (Vakarų) literatūra (knygų ir straipsnių pavidalu), galiausiai Vakaruose spausdinti „nežmoniškos žemės“ liudininkų pasakojimai⁶.

Reikšmingas, nors ir nepasiektas, Instituto tikslas buvo leidinys pavadinimu „Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto metraštis”. Buvo numatyta kasmet išleisti po vieną didelį (kelių šimtų puslapių) tomą. Suspėta išleisti tik du – 1933 ir 1934 metais. Pirmasis tomas buvo skirtas Lietuvos problemoms. Antrajame tome publikuoti vien tik sovietologiniai straipsniai. Trečiasis taip pat turėjo būti sovietologinio pobūdžio, nagrinėti sovietų teisinės sistemos klausimus, tačiau jo išspausdinti nespėta. Nėra patvirtinta, bet labai tikėtina, kad sustabdyti „Metraščio“ leidimą nusprendė politinė valdžia.

Lenkų sovietologai Vilniuje tyrė sovietų sistemą įdomiausioje jos raidos fazėje – randantis Stalino diktatūrai ir prasidedant industrializacijai. Sovietų industrializacija buvo „trečioji revoliucija“. Būtent taip ją traktavo Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis, tvirtinęs, kad dėl stalininės industrializacijos politikos Sovietų Rusijoje vykstanti „trečioji revoliucija“ – po „politinės” 1917 ir 1918 m. sandūroje ir po 1928 m. dekretu paskelbtos kaimo kolektyvizacijos⁷.

Įstaigos Vilniuje darbuose sovietologija dominavo, tačiau nebuvo vienintelis mokslinių tyrimų objektas. Kita Rytų Europos instituto tyrimų sritis buvo Baltijos kraštų, arba Lietuvos, Latvijos ir Estijos, reikalai. Instituto ataskaitoje Užsienio reikalų ministerijai už 1935 metus skaitome, kad „Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas Vilniuje pradėjo ilgai Lenkijoje lauktas studijas apie šiuolaikines Rytų Europos valstybines formacijas: TSRS ir Baltijos šalių”⁸.

Baltijos šalių, iš esmės Lietuvos, problemas daugiausiai analizavo Władysławas Wielhorskis. Jis buvo laikomas naujųjų laikų Lietuvos tautinės ir valstybinės raidos ekspertu. Buvo dviejų veikalų apie Lietuvos Respubliką autorius: *Etnografinė Lietuva (Litwa etnograficzna, 1928)* bei *Lietuvos ekonominė politika (Polityka ekonomiczna Litwy, 1933)*. Wielhorskis taip pat skaitė paskaitas Politikos mokslų mokykloje apie Baltijos šalių problemas.

Konfliktas tarp Lenkijos ir Lietuvos tikrai nepadėjo atsirasti nešališkam supriešintų tautų vertinimui. Abipusė šių tautų percepcija buvo labai komplikuota. Neabejotinai ir Wielhorskio darbai –

---

⁶ Formuluoję „nežmoniška žemė” sukūrė Józefas Czapskis. Jo prisiminimų apie kalėjimą sovietų lageriuose 1939–1941 metais knyga buvo pavadinta *Na nieludzkiej ziemi* (prancūzų leidimas: *Terre inhumaine*, Paris 1947).

⁷ The National Archives (Londyn – Kew), Foreign Office, 371, 22285, N.26/26/38. Britų pasiuntinio Kaune Thomo Prestono raportas Užsienio ministerijai 1937 m. gruodžio 24 d.

⁸ Naujųjų aktų archyvas (Archiwum Akt Nowych), (Varšuva), Užsienio reikalų ministerija, t. 5219.

nors ir išvengę antilietuviškų aistrų – atstovavo išskirtinai lenkiškajam požiūriui taškui.

Naujųjų laikų Lietuvos problemoms buvo skirtas jau minėtas Instituto „Metraštinis“ (1933 metų). Šiame numeryje buvo kelios plačios studijos ir tyrimai Lietuvos tema. Vertėtų paminėti darbus: Władysławas Wielhorskis, *Teritoriniai klausimai Lietuvos politikoje (Sprawy terytorialne w polityce Litwy)*; Teodoras Nagurskis, *Klaipėda* (Teodor Nagurski, *Kłapejda*) bei kun. Antonis Wiskontas, *Lietuvos konkordatas lyginant su Lietuvos valstybės konstitucija ir Lenkijos konkordatu (Antoni Wiskont, Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim)*. Visos trys studijos buvo paremtos solidžiais tyrimais.

1935 m. gegužę Institute pradėjo veiklą Januszo Ostrowskio (Janusz Ostrowski) vadovaujama grupė, rengusi „Kauno biuletinį“ („Biuletyn Kowieński“), leistą 2—3 numerius per savaitę. Šis padalinys Užsienio reikalų ministerijos reikmėms rengė medžiagą apie Lietuvą ir lenkų bei lietuvių santykius.

Rytų Europos institute gimė ir periodinis leidinys „Balticoslavica“. Šio žurnalo kūrėjas buvo slavistas ir kalbotyrininkas prof. Erwinas Koschmiederis (Erwin Koschmieder). Buvo kaupiama ir tiriama archeologijos, priešistorės, etnografijos ir filologijos medžiaga iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos bei kaimyninių slavų kraštų (lenkų, baltarusių, ukrainiečių ir rusų).

„Vilniaus sovietologijos mokyklos“ veikla patyrė ir sėkmių, ir nesėkmių. Lenkų sovietologams ypač trūko tinkamo periodinio leidinio, kaip, pavyzdžiui, vokiečių „Ostforschung“. Buvo per mažai spausdinama užsienio kalbomis, kad būtų galima pasiekti žinomumą užsienyje. „Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto Vilniuje metraštinis“ buvo nustotas leisti išspausdinus vos du tomus.

Šešėlių Instituto įvaizdžiui metė ir garsi 1936—1937 metų politinė afera. Aplink Politikos mokslų mokyklą susibūrusi kairiosios pakraipos veikėjų grupė turėjo slaptų kontaktų su Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos komunistų partijos emisarais. Grupės lyderis Henrykas Dembiński (Henryk Dembiński) buvo už tai teisiamas. Konservatyvių pažiūrų žurnalistas Stanisławas Mackiewiczus (Stanisław Mackiewicz) siekė likviduoti Institutą kaip viešų ar pogrindinių komunistų infiltracijos centrą. Konfliktas buvo galutinai užglaistytas po specialios šiuos kaltinimus tyrusios grupės iš Užsienio reikalų ministerijos ir Vyriausiojo štabo II skyriaus atstovų apsilankymo Institute. Įstaiga turėjo būti pertvarkyta sumažinant Politikos mokslų mokykloje dėstomų sovietologijos disciplinų skaičių. Tačiau dėl karo pradžios ši idėja jau nebuvo įgyvendinta.

Institutą Vilniuje galima būtų palyginti su Rytų institutu Varšuvoje. Pastaroji įstaiga buvo įkurta 1925—1926 metais kaip prometėjiškojo judėjimo centras. Prometėjiškoji koncepcija siekė sutartinės TSRS pavergtų tautų kovos prieš šią imperiją, imperijos išardymo ir tų tautų emancipacijos. Tačiau Varšuvos institutas netapo sovietologinių tyrimų vieta. Jis tik išspausdino keletą knygų, skirtų TSRS pavergtų tautų istorijai. Dar šis centras buvo diskusijų apie Lenkijos Rytų politiką vieta. Jokios mokslininkų komandos jame sukurta nebuvo⁹.

---

⁹ Žr. I. P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926—1939*, Warszawa 2007.

1939 m. rugsėjį Rytų Europos institutas baigė veiklą. Jis gyvavo devynerius su puse metų. Ne itin daug – ypač įvertinus tai, kad visuomenės moksluose geriausių rezultatų atneša ilgametės tyrimų programos.

Rytų Europos instituto intelektualinis potencialas yra reikšmingas. Deja, jis nebuvo tinkamai išnaudotas. Tai nulėmė daug veiksnių — visų pirma, nepalanki trisdešimtųjų metų atmosfera, pilna idėjinių konfliktų, į kuriuos tapo įvelta ši Vilniaus įstaiga.

Institutas disponavo tik trupiniais lyginant su tais finansiniais resursais, kurie Vokietijoje buvo skiriami *Ostforschung*. Nepaisant to, Lenkijoje susikūrė intelektualinė aplinka, pelnytai gavusi „sovietologijos mokyklos“ titulą. Nei Vokietijoje, nei Vakarų Europoje tokios intelektualinės formacijos nebuvo. Šis fenomenas kalba pats už save, ir tai būtina pabrėžti vertinant lenkų sovietologų koncepcijas lyginamajame kontekste ir iš laiko perspektyvos.

Dar 1936 metais netikėtai mirė Władysławas Zawadzki. Instituto lyderis Ehrenkreutzas mirė NKVD kalėjime Vilniuje 1945 m. liepą. Per karą išgyveno Sukiennickis ir Swianiewiczus, bet jiems teko savo akimis pamatyti „nežmonišką žemę“. Kętrzyńskį vokiečiai kalino Aušvice – išgyvenęs toje mirties stovykloje, jis mirė tėvynėje 1950 metais. Wielhorski atsidūrė sovietų nelaisvėje, išgyveno ir sulaukė išlaisvinimo po Lenkijos vyriausybės išėivijoje susitarimo su sovietų valdžia 1941 m. liepą. Tik Witoldas Staniewiczus po II pasaulinio karo grįžo į Lenkiją ir Poznanėje dėstė žemės ūkio ekonomiką. Komunistų dominuojamoje Lenkijoje po II pasaulinio karo apie Institutą nebuvo kalbama¹⁰. Komunistinės pakraipos rašytojas Jerzis Putramentas (Jerzy Putrament) kūrė jo kaip žvalgybos sukurtos įstaigos, tarnavusios prieškarinio Lenkijos antisovietinei žvalgybai, įvaizdį. „Lenkų sovietologijos mokyklos“ atradimas įvyko po daugelio metų, aštuntuoju ir devintuoju XX amžiaus dešimtmečiais¹¹. Gilesnis jos indėlio į sovietologijos mokslą įvertinimas – dar vėliau, jau mūsų šimtmečio pradžioje¹².

---

¹⁰ Išimtis buvo Janas Rózewiczus, prisiminęs Institutą savo knygoje: *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–1939*, Wrocław 1979, p. 130–132.

¹¹ Žr. R. H. Szawłowski, *Polish Sovietology 1918/19–1939*, „The Polish Review” (Nowy York), Vol. XVII, s. 3, 1972, p. 3–36.

¹² M. Kornat, *Bolszewizm — totalitaryzm — rewolucja — Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Kraków 2003 (sk. III). Žr. taip pat M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna (1930–1939)*, Kraków 2003.